

ՂՐԱՄԵՕՍՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ ՄԱՏԵՆԱԳԱԽՏՈՒԹԻՒՆ

ՏԱԹԵՒԻԿ ՀԱՆԿՈՒՅԱՆ.

ԿՈՄԻՏԱՍԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՎԱՂ ՀՐԶԱՆԸ
(1891-1899)

Նայ երաժշտական մշակույթի հիմնասյուղներից մեկի՝ Կոմիտասի կյանքի եւ բազմաճյուղ երաժշտական գործունեության ուսումնասիրությունը դեռեւս Ի. դարասկզբից հիմք է դարձել Կոմիտասագիտական գրականության ծանրակշիռ ծավալի ստեղծման համար: Հանճարեղ երաժշտի բանահավաքչական, երաժշտագիտական, ստեղծագործական եւ կատարողական գործունեությունը գնահատվել եւ արժեւորվել է թե՛ ժամանակակիցների, թե՛ հետագա սերունդների երաժշտագետների եւ մշակութային գործիչների կողմից՝ ինչպես գիտական-վերլուծական ուղղվածություն ունեցող հետազոտություններում, այնպես էլ հանրամատչելի, գեղարվեստական ընդլայնող ակնարկներում ու հոլանգրություններում: Արդի փուլում եւս Կոմիտասագիտությունը շարունակվում է համալրվել Կոմիտասի կյանքի եւ գործունեության՝ մինչ օրս չլուսաբանված կամ մասնակի լուսաբանում ստացած շերտերին նվիրված նոր ուսումնասիրություններով: Վերջին շրջանում այս ոլորտում ստեղծված արժեքավոր գիտական աշխատություններից է արվեստագիտության թեկնածու, Կոմիտասագիտության ասպարեզի երիտասարդ սերնդի աչքի ընկնող ներկայացուցիչ Տաթևիկ Շախկուլյանի՝ «Կոմիտասի ստեղծագործության վաղ շրջանը (1891-1899)» մենագրությունը (Երեւան, «Ամրոց Գրուպ», 2014, 192 էջ):

Կոմիտասի ստեղծագործական գործունեության վաղ շրջանն է համարվում մինչ 1899 թվականն ընկած ժամանակահատվածը, երբ նա Բեռլինում հիմնավոր երաժշտական կրթություն ստանալուց հետո վերադարձել է էջմիածին: Քննվող շրջանն առանձնահատուկ կարեւորություն է ներկայացնում: Սա Կոմիտաս-ստեղծագործողի կայացման, նրա

գեղադիտական հայացքների, ժանրային նախընտրությունների, ոճական միտումների ձեւավորման փուլն է: Հատկանշական է, որ Կոմիտասի բազմաճյուղ գործունեությունից վերը թվարկված բոլոր ոլորտների սկզբնավորումը եւս վերաբերում է այս նույն շրջանին:

Թեեւ Կոմիտասի ստեղծագործությունից վերոնշյալ ժամանակահատվածը արժարժվել է Կոմիտասագիտության ոլորտում, եղած անդրադարձերը մեծ մասամբ կատարվել են երաժշտի կյանքի եւ գործունեությունից ընդհանուր համատեքստում, մինչդեռ ստեղծագործությունների քննությունը կա՛մ խիստ մասնակի բնույթ է կրել, կա՛մ առհասարակ շրջանցվել է: Տ. Շախկուլյանի մենագրության մեջ առաջին անգամ համակողմանի ուսումնասիրությունն ընդգրկում է ինչպես Կոմիտասի վաղ շրջանի՝ ներկայումս հասանելի բոլոր ստեղծագործությունները՝ ժամանակագրական եւ ժանրային դասակարգմամբ, հանգամանորեն դիտարկվել են կոմպոզիտորի ստեղծագործական սկզբունքները՝ ըստ առանձին ժանրերի, բացահայտվել են այդ սկզբունքները պայմանավորող հանգամանքները, հետազոտվել են յուրաքանչյուր ժանրին բնորոշ ոճական բաղադրատարրերը (մեղեդի, մետր եւ ռիթմ, ձայնակարգ, ֆակտուրա, հարմոնիկ լեզու, խոսքի եւ երաժշտության առնչություն եւ այլն): Հեղինակը ներկայացրել է Կոմիտասի ստեղծագործական ոճի եւ գիտական հայացքների կայացման ու զարգացման ընթացքը 1891-99 թթ.՝ ինչպես միեւնույն ժանրի սահմաններում, այնպես էլ ընդհանուր ստեղծագործական ոճի մակարդակում: Տ. Շախկուլյանի մանրագնին եւ հետեւողական ուսումնասիրության կարեւորագույն արդյունքներից է այն եզրահանգումը, ըստ որի Կոմիտասի հասուն ոճին բնորոշ մի շարք տարրեր սկիզբ են առել նրա ստեղծագործական վաղ շրջանում: Էական նշանակություն ունի նաեւ հեղինակի դիտարկումը Կոմիտասի գրելաոճի երկու հակադիր սկզբունքների համաժամանակյա առկայության մասին՝ բեռլինյան շրջանում, երբ նրա ստեղծագործություններն արտացոլում էին մի կողմից՝ արեւմտաեվրոպական դասական երաժշտության նվաճումների յուրացման, մյուս կողմից՝ հայ ազգային երաժշտության առանձնահատկություններից օրգանապես բխող նոր, ինքնատիպ կոմպոզիտորական ձեռագրի որոնման գործընթացները:

Գրախոսվող մենագրության մեջ առաջին անգամ գիտական շրջանառության մեջ են դրվել եւ ուսումնասիրության նյութ են դարձել Կոմիտասի գործունեությունից վաղ շրջանում ստեղծված մի շարք երկերի (այդ թվում՝ գերմանալեզու մեներգերի եւ խմբերգերի, գործիքային ստեղծագործությունների, ինչպես նաեւ որոշ մեներգերի եւ խմբերգերի նախնական տարբերակների) հեղինակային ձեռագրեր, որոնք պահվում են Ե.

րենցի անվան գրականությունից եւ արվեստի թանգարանի՝ (ԳԱԹ) Կոմիտասի արխիվի նյութերում:

Հիմք ընդունելով Կոմիտասի կյանքի եւ գործունեությունից Կոմիտասագիտության մեջ չըջանառվող փուլային բաժանումը, Տ. Շախկուլյանը Կոմպոզիտորի ստեղծագործական վաղ շրջանի ավարտն է համարում 1899 թվականը: Իր հետազոտությունների արդյունքում հեղինակը հստակեցնում է քննվող շրջանի հետեւյալ երեք ենթափուլերը. ա) էջմիածնի Գեղորդյան հոգեւոր ճեմարանում ուսանելու ենթափուլ (1891-1893), բ) ետճեմարանական ենթափուլ (1894-1895), գ) Բեռլինյան ուսումնառությունից ենթափուլ (1896-1899):

Մենագրության առաջին գլխում Տ. Շախկուլյանը ներկայացնում է Կոմիտասի գործունեությունից դիտարկվող շրջանի ամփոփ նկարագիրը: Նույն գլխում հեղինակն անդրադառնում է նաեւ Կոմիտասի բանահավաքչական եւ երաժշտագիտական գործունեությունը՝ կարեւորելով այս շրջանում նրա տեսական գիտելիքների առնչությունը անդրանիկ ստեղծագործական փորձերի հետ:

Երկրորդ գլուխը նվիրված է հայկական պատարագի ավանդական երգասացությունների՝ Կոմիտասի կատարած առաջին երեք մշակումների քննությունը: Մշակման սկզբունքների եւ ոճական հատկանիշների վերլուծությունն արտացոլում է դեռեւս որոնումների փուլում գտնվող Կոմպոզիտորի խիստ ուշագրավ ստեղծագործական ընթացքը, այդ թվում՝ ավանդական մեղեդիների հանդեպ նրա մոտեցման որոշակի բարեշրջումը: Ըստ Տ. Շախկուլյանի՝ պատարագի մշակման դիտարկվող տարբերակներից ստեղծագործական ինքնուրույնության դրոշմն է կրում բեռլինյան շրջանում ստեղծված երրորդ («Գ») պատարագը, որը մի շարք առումներով կանխատեսում է Կոմիտասի հասուն ստեղծագործական ոճը (երաժշտական մետրի ենթարկում բանաստեղծական խոսքի իմաստային տրամաբանությանն ու քերականական հատկանիշներին, մեղեդիների ձայնեղանակային առանձնահատկությունների արտացոլում ներդաշնակման ոլորտում եւ այլն):

Մենագրության երրորդ գլխում հեղինակի դիտարկման առանցքում են գտնվում Կոմիտասի վաղ շրջանի ստեղծագործական մտածողության առանձնահատկությունները տվյալ ժամանակահատվածում ստեղծված խմբերգային երկերում (հայ հոգեւոր, գեղջկական, քաղաքային ու ագգային-հայրենասիրական երգերի մշակումներ, գերմաներեն խմբերգեր): Նշյալ խմբերգերի հանգամանալից ուսումնասիրության արդյունքում հեղինակը ճշգրտում է Կոմիտասյան վաղ շրջանի ներքին փուլայնությունը. այն է՝ նախաբեռլինյան եւ բեռլինյան ենթափուլերի առկայու-

թյունը: Ընդ որում, նախաբեռլինյան շրջանում եւս, ըստ Շախկուլյանի, առկա է հստակ ոճական ջրբաժան՝ 1891-1893 եւ 1893-1894 թթ. գրված երկերի միջեւ: Հատկանշական է, մասնավորաբար, կոմիտասյան հասուն ոճին հատուկ որոշ երաժշտալեզվական տարրերի (այդ թվում՝ կվարտակվինտային համահնչյունների, պոլիմետրի) առկայությունը 1891-93 թթ. տարբեր խմբերգերում, որոնք գրվել են դեռեւս մասնագիտական կրթություն չունեցող կոմպոզիտորի կողմից եւ սոսկ բացառիկ բնական լսողության արգասիք են: Մինչդեռ 1893-94 թթ. ստեղծված խմբերգերում նկատելի է դասական երաժշտության հարմոնիկ օրինաչափությունները յուրացնելու գործընթացի արձագանքը: Տ. Շախկուլյանն առանձին ենթախմբում միավորում է բեռլինյան շրջանին պատկանող գերմաներեն խմբերգերը, որոնք, նրա դիտարկմամբ, ամբողջովին գտնվում են արեւմտաեվրոպական երաժշտության ոճական համատեքստում:

Կոմիտասի վաղ շրջանի մեներգային ստեղծագործության լուսաբանմանն է նվիրված աշխատության չորրորդ գլուխը, որտեղ դիտարկվել են հայ ժողովրդական ու քաղաքային երգերի հրատարակված եւ անտիպ կոմիտասյան մշակումները, ինչպես նաեւ Բեռլինում ուսանելու տարիներին գերմանացի տարբեր բանաստեղծների տեքստերով գրված երգերը (վերջիններս պահվում են ԳԱԹ Կոմիտասի ֆոնդում եւ նախկինում չեն հրատարակվել): Հեղինակի հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ ժողովրդական երգերի կոմիտասյան մշակումները, ժթ. դարի եվրոպական դասական երաժշտությանը հատուկ լեզվաոճական առանձին դրսեւորումներով հանդերձ, վկայում են Կոմիտասի ձեռագրի որոշակի ինքնուրույնության մասին եւ, ինչպես նույն շրջանի հայերեն խմբերգերը, ներառում են կոմպոզիտորի հասուն ստեղծագործական ոճին բնորոշ մի շարք տարրեր: Գերմաներեն երգերը, նախորդ գլխում դիտարկված գերմաներեն խմբերգերի նմանությամբ, Տ. Շախկուլյանի գնահատմամբ՝ ոճական տեսանկյունից յուրահատուկ խումբ են կազմում՝ որպես երաժշտական ուսումնառության ընթացիկ պահանջներով գրված ստեղծագործություններ: Ինչպես նշում է երաժշտագետը, այդ երկերում «Կոմիտասը ներկայացնում էր այն, ինչ անհրաժեշտ էր ուսումնական առարկաներից ստացած գիտելիքները դրսեւորելու համար» (էջ 100):

Եզրափակիչ՝ հինգերորդ գլխում Տ. Շախկուլյանն անդրադառնում է կոմպոզիտորի գործիքային երկերին, որոնց թվում հանդիպում են դաշնամուրային մանրանվագներ, անսամբլային տարբեր կազմերի համար նախատեսված գործեր (լարային կվարտետներ, լարային կվինտետ եւ այլն), ինչպես նաեւ “Walde Nacht” («Անտառային գիշեր») երկը՝ սիմֆոնիկ նվա-

գախմբի համար: Նշված երկերի շարքում առկա են թե՛ կոմպոզիտորի ինքնուրույն թեմատիկ նյութի վրա հիմնված նմուշներ, թե՛ ժողովրդական մեղեդիների մշակումներ: Գործերի որոշ մասը պահպանվել է միայն սեւագիր տարբերակներով: Շախկուլյանի դիտարկմամբ՝ այս երկերում գերակա դեր ունեցող եվրոպական երաժշտության ազդեցությունը պայմանավորված է Բեռլինում Կոմիտասի մասնագիտական կրթության ընթացքի հանգամանքներով: Ուստի եւ դրանք «...Հնարավորություն են տալիս հասկանալու Կոմիտասի տվյալ շրջանի ուսանողական-կոմպոզիտորական գրելաոճը» (էջ 102): Խիստ հատկանշական է, սակայն, որ այդ նույն՝ «ըստ հանձնարարության գրված ստեղծագործություններում» եւս ի հայտ են գալիս Կոմիտասի հասուն ոճի որոշ սաղմնային դրսևորումներ: Հեղինակի հավաստմամբ՝ դրանք առավել մեծ տեսակարար կշիռ են կազմում “Walde Nacht” նվագախմբային ստեղծագործության մեջ: Ի դեպ, Տ. Շախկուլյանի կարծիքով՝ այս երկը, Կոմիտասի ստեղծագործական կյանքում ուշագրավ փաստ լինելուց բացի, կարող է տեղ գտնել նաեւ համերգային կյանքում:

Մենագրությունը համալրված է ռուսերեն եւ անգլերեն ամփոփումներով եւ նոտային հավելվածով, որում ներառված են Կոմիտասի ստեղծագործության վաղ շրջանը ներկայացնող՝ նախկինում չհրատարակված մի շարք գործերի, այդ թվում՝ գերմաներեն մեներգերի եւ խմբերգերի, “Walde Nacht” նվագախմբային ստեղծագործության, Կոմիտասի կողմից որպես op. 1 նշված դաշնամուրային «Այգանվագի», ինչպես նաեւ «Անտունի» երգի մշակման վաղ տարբերակի նոտային օրինակները:

Տ. Շախկուլյանի «Կոմիտասի ստեղծագործության վաղ շրջանը» մենագրությունն առանձնանում է մասնագիտական բարձր մակարդակով եւ ակնհայտ գիտական արժեքով: Այն խիստ կարեւոր եւ անհրաժեշտ ներդրում է ինչպես Կոմիտասի ստեղծագործական ժառանգության, այնպես էլ նրա գործունեության այլ ոլորտների ամբողջական եւ համակողմանի ուսումնասիրության ասպարեզում: Ուստի եւ, ամենայն վստահությամբ կարելի է հավաստել, որ գրախոսվող մենագրությունն իր արժանի տեղը կզբաղեցնի կոմիտասագիտության արդի փուլի նշանակալից նվաճումների շարքում:

ԳԱՅԱՆԵ ԱՄԻՐԱՂՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտ

